

BIBLICUM ŚLĄSKIE
KURS ZASADNICZY

Wykład XXXIV - Geneza, historia, kontekst kulturowy Księgi Powtórzonego Prawa cz. II

1. W poszukiwaniu źródeł

Księga, mimo w miarę koherentnego charakteru, prezentuje dziś dużą różnorodność w podejściu do niektórych tematów i koncepcji teologicznych. Cechuje ją także subtelna zmiana stylu i wielość zastosowanych gatunków literackich. Pozwala to sądzić, że powstawała w trakcie długiego procesu redakcyjnego. Debata w ostatnich dwóch wiekach (XIX-XX w.), jak zauważyliśmy już wcześniej, pozwoliła wyodrębnić co najmniej trzy lub cztery etapy jej redagowania, poczynwszy od reformy Jozjasza (622/1) aż po okres perski. Badacze sądzą, że w trakcie trwania tego procesu włączono do niej także mniejsze, niezależne wcześniej tradycje. Literacka stratyfikacja jest w tym wypadku jednak wysoce spekulatywna. „Sercem” księgi jest niewątpliwie jej część legislacyjna (Pwt 12-26), związana w dużej mierze z przedsięwzięciami reformatorskimi Jozjasza (640-609). Miały one na celu centralizację kultu (w Jerozolimie), jego anikoniczny (bezobrazowy) i monolatryczny (w późniejszej fazie monoteistyczny) charakter oraz związaną z tymi tendencjami relikcję starszego Kodeksu Przymierza. Badania nad oryginalnym tekstem deuteronomistycznej Księgi Tory Mojżesza nie są dziś jednak posunięte dalej niż dwa wieki temu. Wysiłki podejmowane w celu rekonstrukcji takiego „oryginału”, stymulowane są narracyjną tradycją zawartą w 2 Krl 22-23. Badacze zakładają na tej podstawie, podobnie jak uczynił to wcześniej de Wette, że w czasach Jozjasza musiał istnieć jakiś dokument w formie kodeksu lub zwoju zawierający prawa dotyczące centralizacji kultu, akcentujący jego anikoniczny charakter i wyłączności kultu na rzecz Jahwe. Takim założeniom odpowiada w dużej mierze Pwt 12,1-16,17, zawierające regulacje o charakterze religijnym. Nie można wykluczyć z całą pewnością, że także pozostałe prawa są odbiciem sytuacji z okresu dominacji

politycznej i ekonomicznej Asyrii, kiedy to znacznie pogorszyły się warunki socjalne w Judei, zwłaszcza, że napłynęło tam po 722 roku wielu uciekinierów z upadłego Królestwa Izraela. Inne przykłady „świadczące” o pierwszej redakcji dokonanej w końcowym okresie monarchii to m.in. prawa związane z urzędami (Pwt 16,18-20; 17,8-13). Jeśli przyjąć, że nie mają one utopijnego charakteru i nie powstały w okresie powyganiowym, to można dopatrywać się w nich próby reform mających na celu zastąpienie instytucji „starszych” w Izrael. Także „reguła wojny” (Pwt 20,10-11.19-20) może zakładać istnienie dobrze zorganizowanej monarchii. Wiele elementów składających się na deuteronomistyczną koncepcję Przymierza ma swoje źródło w asyryjskich traktatach wasalskich z VIII i VII wieku. Można wspomnieć chociażby przekleństwa z Pwt 28-29 czy zasadę obustronnej odpowiedzialności partnerów przymierza (Pwt 26,17-19). Do starszych tradycji zaliczyć można także relację o przymierzu w Moabie (Pwt 28,69-30,20), choć sam tekst uległ późniejszemu przepracowaniu redakcyjnemu. Ten materiał, w szerszym lub węższym zakresie, można więc uznać za punkt wyjścia do opracowania dokonanego w czasach Jozjasza.

Podobne pod względem stylu i języka sekcje dotyczące Przymierza z Pwt 5,1-11,32; 26,1-28,68, są już jednak efektem późniejszych redakcji. Być może pojawiły się jako efekt wykorzystania „oryginalnej legislacji” do celów liturgiczno-homiletycznych. Bardziej precyzyjne rozróżnienie materiału poprzedzającego reformy Jozjasza od późniejszych uzupełnień, jest już jednak czysto hipotetyczne. Początkowe próby oparte na odróżnieniu formy i stylu oparte np. na zmianach drugiej osoby liczby pojedynczej na mnogą nie były dostatecznie przekonujące. Część badaczy wychodziła od założenia, że deuteronomistyczny Dekalog (Pwt 5,6-21) stanowił formę wyjściową dla późniejszej legislacji z Pwt 12,2-26,15. Jednak i tu dość łatwo wykazać, że próby przyporządkowania poszczególnych przepisów z Kodeksy Deuteronomistycznego poszczególnym przykazaniom z Dekalogu są dość arbitralne (por. Pwt 5,11 i 13,1-14,27; 5,20 i 24,8-25). Obecna wersja Dekalogu w Powtórzonym Prawie jest raczej efektem redakcji z okresu wygnania, w której Dziesięcioro Przykazań staje się podstawowym prawem Przymierza zawartego na

Horebie (por. Pwt 5,6-10 i jego reлектurę w Pwt 6,4-11,25).

Nie ma już dziś raczej wątpliwości, że Kodeks Deuteronomistyczny (Pwt 12-26) stanowi przepracowanie praw znanych z Kodeksu Przymierza (Wj 20,22-23,33) oraz zakłada przepisy kultowe zawarte w tzw. Dekalogu kultowym (Wj 34,11-26). Kodeks Przymierza w swej zasadniczej części był najprawdopodobniej kompozycją z czasów neo-asyryjskich (por. 2 Krl 17,24-28; Ezd 4,2), a jego styl (sformułowania w trzeciej osobie) w dużej mierze przypomina typowe kodeksy prawne ze starożytnego Bliskiego Wschodu. Szkoła deuteronomistyczna podjęła się jego aktualizacji, traktując jednak poszczególne prawa dość selektywnie. Wynikało to jednak z celu, jaki przed sobą stawiała: dostosowanie istniejących już rozwiązań prawnych do nowych wymogów społecznych oraz nowej koncepcji teologicznej odnośnie „braterskiej wspólnoty całego Izraela” – ludu Przymierza. Tak więc za dodatki z czasów Jozjasza uznać można z dużym prawdopodobieństwem przepisy dotyczące unifikacji kultu (Pwt 11,31-12,7), prawa przeciw idolatrii (Pwt 17,2-7; 13,2-19) i kultom kananejskim (Pwt 12,19-13,1; 16,21-17,1; 23,18-19). Analiza językowa pozwala też sądzić, że dodatkami z czasów Jozjasza mogą być również prawa dotyczące zabójstwa (Pwt 19,1-7.10-13; 21,1-9) i wskazania dotyczące nierozstrzygniętych w dotychczasowym prawodawstwie szczególnych przypadków związanych z życiem rodzinnym (Pwt 21,15-21; 22,13-29; 24,1-4; 25,5-12). Niektóre dodatki stanowią poważne modyfikacje już w ramach samej księgi. Tak np. przepis dotyczący świadków z Pwt 19,15 stoi w opozycji do Pwt 13,7-12, a przepis o odpowiedzialności indywidualnej z Pwt 24,16 w opozycji do instrukcji z Pwt 13,13-19.

Zmiany te wiązały się przede wszystkim ze skutkami zniszczenia Królestwa Północnego na skutek inwazji asyryjskiej w latach 732-722 przed Chr. Część badaczy jest zdania, że starszy materiał wykorzystany przez Deuteronomistę może mieć swoje źródła właśnie na północy. Świadczyć mogłaby o tym wzmianka o Sychem, jako centralnym miejscu kultu dla wszystkich plemion Izraela (Pwt 27,1-8), ceremonia błogosławieństw i przekleństw w dolinie Sychem, położonej pomiędzy górami Ebal i Gerizim (Pwt 11,26-30; 27,11-13), cytaty z historii Królestwa

Północnego w pieśni Mojżesza (por. Pwt 32,36 i 1 Krl 14,26) czy odniesienia do koncepcji proroka Ozeasza (Pwt 17,2 i Oz 6,7; Pwt 32,15 i Oz 13,4-5). Idee teologiczne mogły być przeniesione do Judei przez uciekinierów z upadającego Królestwa Izraela (po 722 r. przed Chr.). Trzeba jednak zauważyć, że nie brak wśród uczonych zwolenników jerozolimskiego źródła pochodzenia tradycji deuteronomistycznej. Według nich koncepcje deuteronomistyczne mogły narodzić się w kręgu „partii reformatorskiej” złożonej z przedstawicieli kręgów prorockich, kapłańskich i urzędników dworskich. Moshe Weinfeld - wybitny znawca problematyki, nie wyklucza także – wspomnianych już związków z literaturą prorocką i nade wszystko z kręgami mądrościowymi. Obie hipotezy nie wykluczają się wzajemnie. Inspiracją do podjęcia reform mogły być wszakże zaszczerpione znacznie wcześniej dojrzałe idee teologiczne pochodzące z tradycji religijnych Północy, które wraz z reformami Jozjasza i jego aspiracjami politycznymi, aby odbudować zjednoczoną monarchię, znalazły dobrą atmosferę, aby nabrać nowego, i co najważniejsze, praktycznego znaczenia.

Pierwsza próba rewizji prawodawstwa mogła być związana już z okresem panowania Ezechiasza (715-686 przed Chr.) i przypisywanymi mu reformami religijnymi (2 Krl 18,3-8.19-35; por. 2 Krn 29-31). Dokonana ona została być może w kręgach Lewitów. Wcześniejsza wersja „Tory” deuteronomistycznej mogła być więc innowacyjną rewizją Kodeksu Przymierza, podjętą na fali odrodzenia religijnego i narodowego w Judei z czasów Ezechiasza (por. 2 Krn 31,11-21). W czasach Jozjasza, a więc prawie 80 lat później, ta „zreformowana” wersja Prawa została odkryta i zaadoptowana na potrzeby nowej fali reform, podjętych w Judei. Być może była to także reakcją na pro-asyryjskie przedsięwzięcia króla Manassesasa ([697?] 687-642; por. 2 Krl 21,23-34), co tłumaczyłoby sugerowany wcześniej związek „Deuteronomisty” z arystokratycznym i kapłańskim środowiskiem bliskim dworu. Z jednej strony uwypuklony został ideał króla z linii Dawida, którego „nowym wcieleniem” miał być król Jozjasz, podejmujący próby przywrócenia dawnej zjednoczonej monarchii. Prawo Mojżesza zaczęło stanowić wówczas podstawę do pojawienia się idei „całego Izraela”. Tak wyprofilowana interpretacja

dawnych tradycji mogła zostać spisana przez nadwornego skrybę, jako konkluzja, poprzedzającej wygnanie babilońskie, edycji Księgi Prawa (por. 2 Krl 23,1-25). Późniejsze doświadczenia, których kulminację stanowiła katastrofa Królestwa Judzkiego z 587 roku przed Chr., doprowadziły do kolejnej relektury tradycji związanych z monarchią (por. Pwt 17,14-20; Joz 23,6-8; 1 Krl 2,1-4; 2 Krl 14,5-6; 21,1-15; 22,11-20).

Niektóre elementy zawarte w tzw. Torze deuteronomistycznej, wykazują wiele zbieżności z typowymi formułami traktatów wasalskich starożytnego Bliskiego Wschodu, co dodatkowo pozwala sądzić, że deuteronomistyczna relektura praw dokonała się w swoim zasadniczym kształcie w epoce poprzedzającej upadek Królestwa Południowego (587 przed Chr.). Należą do nich m.in. Dekalog (Pwt 5,6-20), *credo* (Pwt 6,4-5), wzajemna przysięga (Pwt 26,16-19). Wprowadzenie stylu wypowiedzi w drugiej osobie, charakterystycznego dla tych traktatów, wyróżnia także prawodawstwo deuteronomistyczne od klasycznych kodeksów jurydycznych, jak choćby słynny Kodeks Hammurabiego, wykazujący z kolei wiele podobieństw z Kodeksem Przymierza. W koncepcji Deuteronomisty kodeks zawarty w Pwt 12-26 mógł być więc rozumiany jako rodzaj traktatu przymierza zawartego pomiędzy suzerenem (Jahwe) i wasalem (Izrael) na górze Horeb. Stanowił jego uszczegółowienie przekazane dopiero na końcu wędrówki przez pustynię (por. Jr 7,22-26; 11,1-5; Ez 20,1-27; Oz 4,1; 8,1.11-12), już po doświadczeniach związanych z niewiernością Izraela.

Podsumowanie

Księga Powtórzonego Prawa jest owocem tendencji reformatorskich inspirowanych najpierw upadkiem Królestwa Izraela (722 przed Chr.), potem próbami odbudowania tożsamości narodowej w oparciu o tradycje zjednoczonej monarchii w czasach panowania króla Jozjasza (629-609 przed Chr.), a w końcu doświadczeniem upadku Królestwa Judy i wygnania babilońskiego. Zasadniczy punkt odniesienia, poza tradycją monarchiczną, stanowi w niej także tradycja Mojżeszowa. Przymierze i Prawo z Horebu (synonim Synaju) są w księdze

podstawowym zwornikiem i wyznacznikiem tej tożsamości. Dzięki nim podkreśla się braterstwo wszystkich członków narody wybranego oraz potrzebę sprawiedliwości w relacjach społecznych.

Bibliografia

Blenkinsopp J., *Księga Powtórzonego Prawa*, w: *Katolicki Komentarz Biblijny*, red. R.E. Brown in., Warszawa 2001, 151-176; **Dziadosz D.**, *Teocentryczna historiografia Izraela, czyli kim był deuteronomista i jego dzieło?*, CT 74/4 92004) 5-24; **Łach S.**, *Księga Powtórzonego Prawa* (PŚST II/3), Poznań, Warszawa 1971; **Matysiak B.**, *Deuteronomistyczne dzieło historyczne i jego kerygmat*, Olsztyn 2007; **Mrozek A.**, *Deuteronomistyczna tradycja a początki judaizmu*, w: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. IV, red. K. Pilarczyk, Kraków 2008, 51-59; **Osumi Y.**, *Księga Powtórzonego Prawa*, w: *Międzynarodowy Komentarz do Pisma Świętego*, Warszawa 2000, 398-425; **Wypych S.**, *Hipoteza M. Notha – znaczenie, dyskusja, uzupełnienia i perspektywy badań*, w: *Pan moją mocą i pieśnią (Ps 118,14)*. Księga pamiątkowa dla Ks. Prof. T. brzegowego, red. S. Hałas, P. Włodyga, Kraków 2006. 273-303; **Wypych S.**, *Historia i teologia deuteronomisty*, w: *Księgi historyczne Starego Testamentu*, t. I, Warszawa 2006, 13-18.